

FEATURES OF HUMANITARIAN COGNITION AND TRANSLATING OF SCIENTIFIC TEXTS

The article is devoted to the non-philology students' peculiarities of humanitarian cognition, place and role of philosophical methods of reality understanding and development of their professional competence range. Scientific text and his translation are considered by future specialists as a product of objective reality cognition in the process of studying.

Key words: humanitarian cognition, hermeneutics method, discourse, scientific text.

УДК 371.32:811.161.2:81'42

Божко О.П.

**ТЕКСТ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ВМІНЬ ГОВОРІННЯ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті розкрито сутність тексту як одиниці мовлення та обґрунтовано доцільність використання дидактичного матеріалу на текстовій основі з метою формування навичок говоріння в учнів основної школи.

Ключові слова: текст, комунікативні вміння, мовленнєва діяльність, говоріння, текстоцентричний підхід.

Комунікативно-діяльнісний підхід є провідним у навчанні української мови в школі. Це зумовлює пріоритетність розвитку навичок мовленнєвої діяльності (МД) в учнів, насамперед як засобу спілкування. Визначним компонентом МД є говоріння, котре сприяє взаєморозумінню комунікантів у процесі безпосередньої взаємодії. Багате, інформаційно-виразне усне мовлення справедливо вважають “вищим пілотажем розвитку здібностей людини” [4, с. 72].

Текст є основною одиницею мови найвищого рівня та результатом когнітивно-мовленнєвої діяльності, що й зумовлює посилену увагу до його досліджень у зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці, психолінгвістиці (Р. Клепфер, Р. Маккельдей, Ф. де Соссюр, Й. Раненфюрер, В. Хайнеманн, М. Бахтін, П. Блонський, Н. Болотнова, В. Гак, І. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, Г. Колшанський, О. Леонт'єв, Л. Лосєва, О. Лурія, З. Тураєва, Л. Щерба, І. Білодід, І. Борисюк, М. Жовтобрюх, Г. Костюк, А. Мамалига, Л. Мацько та ін.) та лінгводидактиці (Н. Валгіна, Л. Варзацька, І. Гудзик, Т. Донченко, Н. Іпполітова, М. Львов, Г. Михайловська, Є. Пассов, М. Пентилюк, М. Стельмахович та ін.). Питання розвитку навичок говоріння і необхідності вдосконалення монологічного висловлювання учнів досліджували О. Біляєв, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, М. Пентилюк, І. Синиця, Н. Яремчук та ін.; діалогічного – В. Бадер, О. Горошкіна, Е. Палихата, Т. Симоненко, Н. Яремчук та ін. Сьогодні вчені звертаються до тексту як соціокультурного феномену. Це пов'язано з тим, що “традиційне уявлення про текст поступилося сучасній проблематиці. <...> Лінгвістика тексту набуває антропоцентричного спрямування” [7, с. 303].

Рекомендації вітчизняної лінгводидактики щодо посилення практичної спрямованості аспектичних уроків української мови, необхідності систематичної реалізації текстоцентричного підходу в навчанні мають об'єктивний характер, що визначає актуальність статті, спонукає до пошуку ефективних шляхів розв'язання проблеми формування в учнів навичок говоріння.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності текстоцентричного підходу у формуванні комунікативних навичок, зокрема навичок говоріння. Відповідно до мети формуємо такі завдання:

- проаналізувати сучасні підходи до тлумачення поняття текст;
- визначити ознаки тексту, суттєві для продукування усного висловлювання;
- окреслити основні напрями роботи з усного текстотворення;

- визначити роль дидактичного матеріалу на текстовій основі на кожному етапі говоріння.

Текст справедливо вважають центральним об'єктом досліджень гуманітарної сфери знань. Очевидним є те, що термін *текст* застосовується досить широко, проте єдиного визначення, яке охоплювало б усі контексти його вживання, немає. Відсутність однозначного трактування пов'язана, по-перше, зі складністю й багатоаспектністю самого феномена, а, по-друге, – з різними підходами до його дослідження.

У найширшому розумінні (як семіотичне явище) текстом вважають “усвідомлену послідовність будь-яких знаків” [1, с. 224], у вузькому – одиницю мови і мовлення, продукт мовлення. Синонімами до *тексту* в різні роки були: словоз'єднання, речення або його частина (І. Попова, І. Меншиков та ін.), два і більше речень (Г. Вайнріх, С. Йонова, Т. Ніколаєва та ін.), надфразна єдність (складне синтаксичне ціле), зв'язне висловлювання (Н. Валгіна, І. Гальперін, О. Горшков, Л. Лосєва, О. Москальська, О. Пешковський та ін.), дискурс (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, Л. Безугла, О. Селіванова, І. Шевченко та ін.).

У лінгвістиці щодо розуміння тексту провідним є структурно-синтаксичний підхід, на ньому ґрунтується і викладання шкільного курсу української мови. Ознайомлення учнів базової школи з поняттями текст-речення, текст-дискурс вважаємо методично недоцільним, проте зазначимо, що в питаннях оволодіння учнями говорінням як продуктивним видом МД чинна шкільна програма є саме “дискурсивно спрямованою”, оскільки передбачає систематичну роботу не лише над мовною системою, а насамперед над мовленням (мовою в дії), ситуацією спілкування, позамовними чинниками (практично).

У процесі спілкування мовець має реалізувати певні комунікативні завдання – передачу інформації, вплив на адресата тощо. Прагматичну сутність висловлювання враховує А. Загнітко: “Текст – це семантично цілісна синтаксична структура з відповідним загальним прагматичним завданням і спрямуванням, що складається з окремих синтаксичних компонентів (речень, складних синтаксичних цілих, надфразних єдностей, розділів, частин тощо ...), поєднаних між собою граматичними, лексичними, стилістичними, логічними засобами” [6, с.782]. Л. Брусенська наголошує, що “текст (от лат. *textus* – тканина, сплетіння, поєднання) – поєднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основною властивістю якої є зв'язність і цілісність...Текст – це повідомлення в усній чи писемній формі, що характеризується смисловою та структурною завершеністю, певним ставленням автора до повідомлюваного, цілеспрямованістю і прагматичною установкою повідомлення. <...> Він водночас одиниця мови та продукт мовлення” [3, с. 210]. М. Пентлюк визначає текст як “...усну чи писемну монологічну або діалогічну змістову й структурно завершену систему з кількох чи багатьох речень, яким властива інформаційна насиченість та виражене ставлення автора до висловленого повідомлення” [10, с. 98].

Текст як самостійний лінгвістичний об'єкт має певні ознаки, серед яких безперечними і найбільш вагомими для формування навичок говоріння вважаємо такі: 1. *Членованість*. 2. *Цілісність*, або когерентність (від *лат. cohaerentia* – зв'язок, зчеплення), внутрішню злитість (К. Кожевнікова), інтегративність (І. Гальперін), що “визначається єдністю таких цілісностей, як змістова – єдність теми і змісту, комунікативна – єдність мети та намірів комунікації, і структурно-граматична – єдність мовленнєвих стилів, типів, жанрів” [9, с. 3]. 3. *Формальну зв'язність*, або когезію (від *лат. cohaesus* – зв'язаний, зчеплений) (В. Дреслер), зовнішню злитість (К. Кожевнікова). Засоби когезії в тексті можна класифікувати за логічними, стилістичними, асоціативними, образними, композиційно-структурними, ритмоутворювальними ознаками.

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо для формування в учнів умінь МД вкрай важливим усвідомлення ними таких істотних ознак тексту: 1) це результат інтелектуально-мовленнєвої діяльності; 2) завершене висловлювання певної структури (усне чи писемне за формою); 3) твір відповідного типу, стилю, жанру мовлення; 4) складові тексту (змістові частини) і мовні засоби взаємозумовлені і слугують розкриттю задуму.

Аналіз програмових вимог щодо розвитку комунікативних навичок школярів, методичної літератури, власний досвід роботи дає підстави стверджувати, що цілеспрямована робота вчителя з розвитку в учнів умінь говоріння обов'язково має відбуватися в трьох взаємопов'язаних напрямках. Перший забезпечує зміцнення теоретичного підґрунтя шляхом засвоєння учнями мовленнєвознавчих понять, визначених чинною програмою з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів (*мовлення, види МД, текст як результат МД, стиль, тип, жанр мовлення, тема, мікротема (абзац), відоме й нове, основна думка, види й засоби зв'язку речень у тексті, монолог, діалог, репліка*). Другий – формування в учнів умінь аналізувати тексти. Третій ставить за мету вироблення вмій вищого рівня – власне комунікативних: спілкуватися з урахуванням різних ситуацій, цілей учасників комунікації та досягати комунікативної мети, дотримуватися вимог українського мовленнєвого етикету тощо.

Ніяка інша мовна одиниця (звук, склад, слово, словосполучення, речення) не дає змоги охопити вищезазначені напрями й досягти визначених програмою навчальних цілей. Лише системне використання текстового дидактичного матеріалу на аспектних уроках забезпечує реалізацію комплексу вкрай важливих завдань: знайомить учнів із характерними особливостями побудови висловлювання; демонструє можливі мовні засоби зв'язку речень між собою; готує для розуміння творів різних стилів і жанрів; допомагає помічати й виправляти недоліки в змісті, формі, реалізації задуму та мовному оформленні, підпорядковувати висловлювання темі та основній думці; слугує взірцем у процесі створення усних висловлювань (монологічних і діалогічних) тощо.

Лише в тексті як ієрархічно вищій мовній структурі функціонують усі одиниці мови. Збагачення мовлення учнів лексикою та граматичними конструкціями різної будови буде ефективним, якщо вести роботу на основі тексту, оскільки лексичні й граматичні форми набувають певних функційно-стилістичних та комунікативних значень саме у висловлюванні.

Хоча до продуктивного рівня МД належать і письмо, і говоріння, найскладнішим справедливо вважають останнє, що пов'язано з характерною ознакою усного мовлення – спонтанністю. Комунікант виявляє мовленнєву активність під впливом внутрішніх мотивів в умовах часової обмеженості. Ураховуючи цей факт, учителям не можна недооцінювати всієї складності творення власного усного тексту. Самостійне продукування висловлювання учнями на уроці буде виправданим лише за умови належної попередньої підготовки – озброєння учнів теоретичними знаннями про природу тексту, його ознаки, композиційні особливості, а також аналізу готових текстів тощо. На цьому наголошував і М. Пльонкін, зазначаючи, що “творчість виникає лише там, де присутнє знання, де є своє уявлення на основі глибокого розуміння. І навпаки, “творчість” учнів зайде в глухий кут і виявиться безплідною, якщо вони до самостійної роботи ніяк не підготовлені [11, с. 21].

Психологами (О. Леонтьєв, О. Кубрякова, Є. Соботович) доведено, що, як і будь-який інший вид МД, говоріння реалізується поетапно. Проте зазначимо: усі етапи породження говоріння не варто уявляти собі окремо та послідовно; скоріш за все, усе це швидкоплинно, реалізується в долі секунди [4, с. 69].

Чотирифазну структурну організацію МД обґрунтували Л. Виготський, І. Зимня. Дослідниця виділяє мотиваційно-спонукальну, аналітико-синтетичну, виконавчу та контролюючу частини [8]. Рушійною же силою в процесі текстотворення справедливо вважається мотив. Отже, спрямовуючи учнів до активної комунікативної діяльності, учитель має враховувати провідну роль внутрішньої мотивації, оскільки “... акт говоріння завжди має певну мету, мотив, в основі якого... лежить потреба; предмет – думки мовця; продукт – висловлювання (діалог або монолог); результат, виражений у вербальній або невербальній реакції на висловлювання” [12, с. 33–34].

Загальний рівень сформованості навичок говоріння залежить від того, наскільки результативно учень виявляє їх на кожному етапі побудови усного висловлювання. Покажемо це в таблиці 1 (ураховуємо результати дослідження І. Зимньої – фази МД та О. Леонтьєва – етапи говоріння).

Таблиця 1.

Уміння учнів, необхідні для творення усного тексту, на кожному етапі продуктивної МД (говоріння)

Фаза МД	Етап говоріння	Уміння учнів
Мотиваційно-спонукальна	Комунікативно-мовленнєва ситуація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оперативно оцінювати умови комунікативної ситуації. 2. Уважно й доброзичливо слухати ініціатора спілкування. 3. Адекватно оцінювати здатність адресата сприйняти повідомлення, розуміти його настрій, урахувати його поведінкові реакції.
	Мотив	Визначати ситуацію, яка стимулює говоріння
	Потреба	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітко усвідомлювати власну мету спілкування. 2. Знати потреби співрозмовника.
	Намір	Усвідомлювати намір щось повідомити
Орієнтувально-дослідницька (аналітико-синтетичний)	Внутрішній план (задум)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Усвідомлювати тему повідомлення й основну думку. 2. Складати “план” висловлювання відповідно до теми, продумувати логіку подачі інформації. 3. Вибирати спосіб викладу інформації, узгоджуючи його з метою та предметним змістом 4. Відбирати мовні й мовленнєві засоби комунікації відповідно до типу мовлення, сфери спілкування; поєднувати їх.
Реалізуюча (виконавча)	Зовнішній план – усний (здійснення задуму)	<p>Продувати усний текст в умовах обмеженої можливості поміркувати, відредагувати недоречно дібрані одиниці будь-якого рівня (композиційного, змістового, стилістичного, фонетичного, лексичного, граматичного тощо):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Досягати виразного звучання тексту шляхом оптимального використання фонетичних та ритміко-інтонаційних засобів (чітка вимова в мовленнєвому потоці, доречне використання просодичних засобів (висота, тембр, сила голосу). 2. Увиразнювати зміст доречним використанням невербальних знаків. 3. Забезпечувати темп говоріння оптимальний для сприйняття та розуміння усного повідомлення. 4. Оформлювати висловлювання за моделлю “вступ основна частина – висновки”. 5. Говорити, дотримуючись норм сучасної літературної мови. 6. Продувати інформаційно насичений текст, говорити зрозуміло й цікаво. 7. Вносити зміни в задум і зміст мовлення, зважаючи на поведінкові реакції співрозмовника.
Контролююча	Результат	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контролювати зміст, мовну правильність та вдосконалювати висловлювання в процесі його створення. 2. Оцінювати вербальну/невербальну реакцію співрозмовника, вибудовувати взаємодію, ураховуючи його поведінку. 3. Прогнозувати, ініціювати зворотний зв'язок під час говоріння. 4. Зіставлення продукту висловлювання (монолог, діалог) із задумом, самоаналіз своєї МД, рефлексія.

На мотиваційно-спонукальній фазі вдало дібраний текстовий матеріал, підвищує пізнавальний інтерес учнів і тим створює умови для активної творчої комунікативної діяльності (стимулює міркування над порушеною проблемою, потребу висловити власні думки, вступити в обговорення), сприяє підвищенню культури слухання тощо. Без залучення мовного матеріалу на аспектих уроках української мови до спеціально створеної вчителем мовленнєвої ситуації, без активного його використання в комунікативно-значущій для учнів діяльності неможливим є ефективний розвиток їх усного зв'язного мовлення.

Дослідники довели, що, якщо учня не навчити “сміслового програмування” тексту в цілому, він ніби “прив'язаний” до окремих речень. Висловлюючи їх, учень здійснює лише поодинокі мовленнєві дії, але не мовленнєву діяльність [5, с. 20]. Отже, вироблення стійких умінь, відповідних орієнтувально-дослідницькій фазі говоріння, теж має здійснюватися на текстоцентричній основі. Важливого значення набувають вправи, спрямовані на аналіз та усний переказ готових текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, на формулювання запитань до тексту і відповідей до них.

З усіх видів МД лише говоріння в будь-якій формі (діалогічній чи монологічній) передбачає перетворення внутрішнього мовлення в зовнішнє акустичне, у перекодуванні думки в звукові вербальні сигнали. Будь-який текст-взірець сприяє розвитку образного та логічного мислення, але лише презентований у звуковій формі (або вчителем, або (і це найкраще) – з використанням аудіальних дидактичних засобів навчання, коли учні сприймають довершене живе слово з вуст майстрів – акторів театру, поетів та письменників, лінгвістів тощо) слугує для школяра еталоном, сприяє підвищенню мовленнєвої культури (виконавча фаза). Учитель покликаний виховувати уважне ставлення до слова, відповідальність за вимовлене, усвідомлення цінності живого людського спілкування. Тому важливим є насамперед емоційно-змістова насиченість, виховний потенціал текстового дидактичного матеріалу, а не його обсяг, адже на уроках мови відсутність пустопорожнього говоріння має стати комунікативною нормою.

Аналіз текстів-взірців сприяє виробленню в учнів навичок самоаналізу власної МД (її результативність, ступінь досягнення комунікативної мети тощо) у разі відхилення в процесі говоріння від норми.

Таким чином, дидактичний матеріал на текстовій основі у ході формування навичок говоріння на аспектих уроках забезпечує ефективне озброєння учнів необхідними теоретичними мовленнєвознавчими поняттями, максимальний ступінь включення учнів до МД, підтримує їх комунікативну активність, слугує зразком для побудови власного усного висловлювання, виступає потужним засобом навчання, виховання й розвитку особистості учня. Проте, порушена у статті проблема багатоаспектна і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безугла Л. Р. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: колективна монографія / Л. Р. Безугла, С. В. Бондаренко, П. М. Донець, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова та ін.; Під заг. ред. Шевченко І. С. – Х.: Константа, 2005. – 356 с.
2. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус / Н. С. Болотнова. – М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 224–226.
3. Брусенская Л. А. Учебный словарь лингвистических терминов / Л. А. Брусенская, Г. Ф. Гаврилова, Н. В. Малычева. – Ростов-на-Д.: Феникс, 2005. – С. 210–211. – (Словари).
4. Горелов И. Н. Основы психолингвистики: Учебное пособие / Горелов Илья Наумович, Седов Константин Федорович. – [3-е, перераб. и доп. изд.] – М.: Изд-во “Лабиринт”, 2001. – 304 с.
5. Григорьева В. П. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности / В.П. Григорьева, И.А. Зимняя, В.А. Мерзлякова и др. – М.: Рус. яз., 1985. – С. 16–25.
6. Загнітко А. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. Загнітко. – Донецьк: ТОВ “ВКФ”Бао”, 2011. – С. 743–798.
7. Зеленько А. С. Сучасна лінгвістика тексту // Загальне мовознавство: навч. посібник / А. С. Зеленько. – К.: “Знання”, 2010. – С. 302–307.

8. Зимняя И. А. Лингвopsиxология речевоy деятельности / И. А. Зимняя. – М.: МПСИ, Воронеж: Изд-во НПО “Модек”, 2001. – 432 с.
9. Мамчур Л. Лінгвістичні основи формування комунікативних умінь текстотворення // Українська мова і література в школі. – 2009. – №2. – С. 2–5.
10. Пентилюк М. І. Текстoцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. – К.: “Ленвіт”, 2011. – С. 96–108.
11. Пленкин Н. Изложение с языковым разбором текста: Пос. для учителей / Н. Пленкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1978. – 190 с.
12. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – С. 33–34.

Божко Е.П.

ТЕКСТ И ЕГО РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ УМЕНИЙ ГОВОРЕНИЯ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье раскрыта суть текста как единицы речи и обоснована целесообразность использования дидактического материала на текстовой основе с целью формирования навыков говорения у учеников основной школы.

Ключевые слова: текст, коммуникативные умения, речевая деятельность, говорение, текстоцентричный подход.

Bozhko O.P.

THE TEXT AND ITS ROLE IN SHAPING THE SKILLS OF SPEAKING AT THE LESSONS OF UKRAINIAN LANGUAGE

The article revealed the essence of the text as a unit of speech and the expediency of the use of didactic material on the basis of the text in order to develop skills of speaking primary school's pupil.

Key words: the text, communication skills, speech activity of speaking, speaking, textocentricny approach.

УДК 37.02

Варнавська І.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті розглянуто основні джерела поповнення найменувань в українській спортивній термінології. Висвітлено проблеми формування та функціонування іношомовних спортивних термінів в українській мові. Зазначено, що удосконалення спортивних назв вимагає взаємодії інтернаціональних та національних компонентів.

Ключові слова: терміни іношомовного походження, запозичення, спортивна лексика.

Спеціальною термінологією користуються в багатьох галузях науки, освіти та виробництва з метою короткого визначення предметів, явищ, понять, процесів. У фізичному вихованні термінологія відіграє дуже важливу роль, адже є основою взаєморозуміння фахівця з учнями в процесі спеціально організованої навчальної діяльності. Термінологія у фізичному вихованні має певні особливості, бо її базою є ряд споріднених галузей науки про людину (анатомія, фізіологія, гігієна, біомеханіка, спортивна медицина, спортивна метрологія, біохімія, теорія і методика фізичного виховання, педагогіка, психологія та різні види спорту). У цьому контексті великого значення в системі вищої освіти набуває навчання студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту фахової лексики, оскільки успішність професійного спілкування значною мірою визначається таким рівнем володіння лексичними навичками, який забезпечить здатність студентів розуміти і вживати у